

Василь КОЦАН

ТРАДИЦІЙНИЙ ЧОЛОВІЧИЙ КОСТЮМ УГОРСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.

Угорці складають найчисельнішу групу серед національних меншин Закарпаття. Якщо в загальній структурі населення їх питома вага постійно зменшувалась впродовж 1945 – 1989 рр., то абсолютні цифри свідчать про їх кількісне зростання. Так, якщо у 1946 р. налічувалося 134 558 угорців, то в 1959 р. – їх чисельність виросла до 146 247, у 1970 р. – до 151949, у 1979 р. – до 158 446 чоловік. Лише за час з 1979 до 1989 р. чисельність угорців зменшилась до 155 711 чоловік, тобто – на 2735 чоловік¹.

Значна кількість угорців проживає в містах (Ужгороді, Мукачеві, Берегові, Виноградіві, Хусті, Тячеві, Рахові) та в селищах міського типу (Солотвині, Баркасові, Кобилецькій Полянці). Але все ж таки, більша частина угорців є сільськими жителями. Центром їх розселення можна вважати Берегівський район. Угорські села тут переважно великі, з населенням від 1000 до 8000 чоловік.

Багато угорців проживає також у селах Ужгородського, Мукачівського та Виноградівського районів. Зустрічаються на Закарпатті й змішані села, де угорці компактно проживають поряд з українцями. Найчастіше тут угорці заселяють одні вулиці чи кутки села, а українці – інші. Такими, наприклад, є с. Ракошино Мукачівського району, селище Вишково Хустського району, сс. Теково та Перехрестя Виноградівського району. У таких селах контакти між двома етнічними групами значно тісніші^{2,3}.

Живучи в українському етнічному оточенні, постійно спілкуючись з українцями, угорці Закарпаття запозичили деякі риси народної культури місцевого населення: двохрядну систему забудови садиби, зрубну техніку спорудження дерев'яних жител, конструкцію даху та ін. Разом з тим угорці зберегли ряд специфічних ознак угорської народної культури, що знайшли своє відображення в певних архітектурних стилях, одязі, обрядах та звичаях⁴.

Реконструкція угорського народного костюму Закарпаття середини ХІХ – першої половини ХХ ст. є важливим, але важким завданням,

оскільки культура і побут угорських селян Закарпаття недостатньо вивчена.

Метою даного дослідження є спроба на основі наявної літературної бази, польових матеріалів та взірців угорського народного одягу з фондової колекції Закарпатського музею народної архітектури та побуту, провести аналіз особливостей чоловічого народного костюму угорців Закарпаття.

Чоловічий одяг угорців Закарпаття виготовлявся з домотканого полотна. Основними його компонентами є сорочка і штани. Ширина та довжина штанів, оздоблення сорочок створювали локальні особливості чоловічого одягу. Наприклад, у с. Косонь Берегівського району чоловічі штани вужчі ніж у сусідньому селі Павлово.

Чоловічі сорочки були двоякі: одні короткі, тунікоподібного крою, з розрізом спереду, з широкими рукавами, а другі довгі. Низ рукавів і погруддя довгих сорочок оздоблювали мереживом та бахромою. Цікавими деталями оздоблення крою відзначались весільні сорочки. На відміну від буденних вони мали дуже широкі рукави, які розвівались на вітру, і тому ця сорочка прозвана у народі «лобогош інґ», що означає «розвіювальна сорочка». Рукави цих сорочок закінчувались вирізуванням та обмітуванням, виконаним білими, а на початку ХХ ст. червоними, синіми, а подекуди й жовтими нитками. Крім вирізів рукави цих сорочок оздоблювали вишивкою рослинних орнаментів.

В угорських селах існував звичай чоловічу весільну сорочку шити в хаті молодої. Були випадки, коли наречена роками шила сорочки для свого майбутнього нареченого, однак приготовлені заздалегідь рукавишивала у сорочки тільки після заручин, коли вже могла зняти мірку з нареченого. Потім дружки відносили сорочку до молодого. Після весілля цю сорочку відкладали «на смерть»^{5,6}.

Поясним одягом чоловіків були штани – «гаті» («by gatyа»), які щільно збиралися у складки, нижню частину штанів оздоблювали бахромою, тороками, а на відстані 10 см від краю штанини інколи шивали стрічку з мережкою. Гаті закріплювали вузьким тканим поясом, який оздоблювали вишивкою або тканим орнаментом. Серед багатих селян були поширені штани-бриджі («pricses nadrag»), які також оздоблювались шнурівкою. Взимку носили грубі сукняні штани синього кольору. Низ широких полотняних штанів («гатьо») угорці прикрашали вишивкою рослинного характеру, на відміну від українських штанів оздоблених геометричною вишивкою. Взимку замість білих полотняних штанів носили чорні теплі штани («надраги»), заправлені у високі чоботи. Бідні селяни з метою довшого збереження штанів нашивали ззаду шкіряні вставки («сідалиці») та наколінники. Серед

угорців краю були поширені і так звані «рамлені гаті», які кроїли і шили в поперек полотна. При цьому зшивалося кілька пілок, щоб гаті були до двох метрів завширшки. Внизу гатей пришивались торочки («топала», «ройти»). Гаті «рамили» у суботу так, що їх побризкували водою, складали у «рами» і прикладали «капусняком»^{7,8}.

На сорочку чоловіки одягали піджак або безрукавку, яка на нагрудній частині та по всій площині пілочки була обшита дерев'яними намистинами. Вишивку з рослинним орнаментом інколи наносили і на дитячі безрукавки. Вона складалась із ритмічного чергування різноманітних мотивів квіток, утворюючи довгі вертикальні смуги. Але більш поширеним було їх оздоблення дерев'яними бусинками. Улюбленими барвами були синій, червоний, зелений та чорний кольори. Побутували також піджаки чорного або синього кольорів без вишитих оздоблень. Їх рукави оздоблювали шнурівкою та гудзиками⁹.

У комплект народного одягу входила коротка до пояса безрукавка («лайбі»), пошита з чорного ситцю або шовку. У межах Берегівського району безрукавки кроїли з одного шматка матерії, зігнутого у плечах. Переднє полотнище розрізали вздовж, утворюючи поли, які застібувались на 10-12 малих білих гудзиків.

Побутували й інші за кроєм безрукавки, які на відміну від попередніх мали шви на плечах, а передні поли закінчувались гострим зигзагом. На правій полі була маленька кишеня для годинника. Такі безрукавки носили більш заможні селяни.

Доповненням до чоловічого одягу був прямокутний фартух («китиць»). Побутували фартухи буденні і недільні. Хлопці носили на свята вишивані фартухи. Мотиви вишивки на них мали локальні особливості. Серед основних були айстра, сердечко, варіації на теми різних птахів, головним чином голубів. Кольорова гама – ритмічна зміна червоного і синього кольорів. На правому боці фартуха за пояс засовували китицю із штучних квітів. Наречені ще на лівому боці мали білу хустину, на якій були вишиті червона троянда, фіалки і копитце. Хустка у даному випадку – подарунок нареченої. В приміських селах дівчата на хустинах вишивали монограму жениха¹⁰.

Чоловічому фартуху приписували магічну функцію – забезпечувати продовження чоловічого роду, а його переважаючий червоний колір виконував ще й еротичну функцію. Як відомо, чоловічий фартух в одязі східнослов'янських народів мав значення тільки як частина виробничого одягу. Однак виняток становили села Закарпаття, де носили широкий білий домотканий фартух, оздоблений вишивкою рослинного характеру¹¹.

До одруження хлопці носили шкіряний пояс, прикрашений тисненим рослинним орнаментом. На весіллі, коли молодій пов'язували

голову хусткою, парубоцький декоративний пояс замінювали на чоловічий.

У XIX ст. для підкреслення заможності старші за віком чоловіки носили в руці очеретяну або звичайну палицю («бункош», «форкош», «келев»), верхній кінець якої мав форму металевого топїрця або скульптурного зображення змія^{12,13}.

Зміна літнього одягу на зимовий чи навпаки була пов'язана із релігійними святами. Рїздвом та Великоднем, тому кожна господиня прагнула виготовити вбрання для всіх членів сім'ї до цих свят. Такий звичай був поширений і в українців.

Основними компонентами верхнього одягу були кожухи: кожух, сірак, гуня, шуба. Чоловічі кожухи за кроєм схожі на ті, що побутували в Угорщині, але у вишивці помітний вплив сусідніх українських сіл. Жіночі кожухи короткі (до бедер), чоловічі довгі (до колїн), а місцями вище колїн. Жіночі кожухи приталені, а чоловічі – прямоспинні й трохи приталені спереду. Заможні селяни й деяка частина міського населення, зокрема ремїсники, намагалися придбати собі «раз і на все життя» оздоблений («цифрований») кожух («ціфрасюр»). Буденний кожух міцно увійшов у побут угорських селян. Про нього говорили: «взимку гріє, влітку холодить, молодого прикрашає, старого робить поважним, в дорозі сідає, вдома ліжко, вночі обігрівач, на полі стїл»¹⁴.

Крім кожухів чоловіки часто носили довгі, нижче колїн сіраки із стоячим коміром. Їх вони запозичили від українців. В Угорщині сіраки мали відкидні комірці. Сірак носили лише чоловіки. Його накидали на плечі, і тому рукави давно втратили первісне значення. Шили сірак із білого сукна. Він був обов'язковим компонентом святкового вбрання угорського селянина на протязі всього життя. В сіраках й хоронили. Оздоблення сірака служило ознакою для розрізнення багатих від бідних. В оздобленні багатих переважали вишиті стилізованим рослинним орнаментом сіраки, а у бідних – із скромною вишивкою, виконаною двома, трьома кольорами.

У селах Тячівського району, де поряд з українцями проживали й угорці, був розповсюджений цікавий звичай, пов'язаний з сіраком. Без сірака вважалося непристойно свататися до дівчини, оскільки за звичаєм було прийнято залишити свій сірак у хаті дівчини. Наступного дня парубок мав прийти за ним. Якщо він знаходив його на ганку, то це означало відмову дівчини та її батьків. Коли ж сірак залишався в хаті молодї, це означало, що дівчина погоджується вийти за нього заміж, а її батьки дають на це згоду. У такому випадку хлопець може засилати сватів^{15,16}.

Для угорців Закарпаття характерним був верхній плечовий одяг «сюр» - дуже давній тип верхнього одягу у вигляді накидки з рука-

вами. За конструкцією він дещо подібний на гуцульську манту та лемківську чугу. На задній частині сюр є прямокутний шматок тканини, як і на лемківських чугах та гуцульських мантах. Він виконував функцію капюшона. Сюр виготовляли з міцно збитого сукна, яке за рахунок щільності не пропускало вологу. Ця проста накидка була невід'ємною складовою одягу угорців. У святковому одязі основним критерієм естетичної оцінки чоловіка чи парубка виступав багато вишитий сюр. Його пишність та естетична привабливість цікавили не тільки заможних селян, але й дворян. Особливо помітним було це на початку XIX ст., коли сюр почали інтенсивно оздоблювати вишивкою та аплікаціями. Це дало йому нову назву «ціфросюр» (декорований сюр)¹⁷.

Сюр складав на той час велику конкуренцію одягу вельмишановних панів, викликав зневагу та обурення вищого соціального стану населення, що навіть інспірувало в 1810-х рр. прийняття низки законів і заборон на носіння гарно декорованих сюрів. Закони були спрямовані на припинення зростання розкішності, що проникла в середовище бідного населення. Мода сюрів так впливала на селян, а особливо на юнаків, що вони нерідко були готові йти на крадіжки та продаж якоїсь частини майна для того, щоби придбати його. Адже без сюра було непристойно свататися до дівчини, оскільки за звичаєвим правом було прийнято залишати свій сюр у будинку дівчини^{18,19}.

На початку XIX ст. сюр як буденний одяг став символом простого народу. Оздоблення «ціфросюра» на початку XIX ст. було надзвичайно яскравим та оригінальним, воно відрізнялося від прикрас на сюрках багатой знаті тим, що замість мотузків, пряжок та металевих гудзиків використовувались кольорові аплікації та вишивка, які розташовували вздовж структурних ліній та ліній крою, підкреслюючи форму сюра. Владу ніби й не турбувало, що завдяки «ціфросюру» селяни стануть виглядати шляхетніше, і від часу його появи вона інтенсивно боролася проти цього вбрання. Джерела свідчать, що оздоблення сюрів започаткували у західному Дунантулі (територія на заході від Дунаю).

Але як оздоблювали сюр? Разом з давнішим оздобленням, в елементах нового декору ми зустрічаємо високохудожні, як для того часу, візерунки: букети у стилі «бідармеєр», багатопелюсткові троянди, пуп'янки, фестони. Дуже популярним було зображення дерева життя, яке набуло не менш важливого значення в семантиці декору. Але ці мотиви на «ціфросюрі» ми бачимо вже інтерпретованими у букет квітів, який деколи зустрічається із симетрично розміщеними пташками на краях декору, а інколи він немов виростає з вазона. Чиста та наївна фантазія селян не примушувала їх до якихось канонів чи рамок, тому орнаментальні мотиви спочатку інтенсивно комбінувалися

один з одним, за рахунок чоґо і виникали окремі стилі у вишивцї сюрїв, утворюючи баґатство рїзноманїтних композицїй.

Інтенсивне оздоблення сюрїв за кїлька рокїв розповсюдилося по всїй державї аж до Трансильванських гїр. В угорському мїстї Дебрецен на початку 1840-х рр. вишивка сюрїв набула настїльки великого розвитку, що сюди приїздили з рїзних мїст для вивчення нової технїки. Зафїксовано також, що з Березької, Ужанської та Уґочанської жуп (тепер основна територїя їх належить до України) молодих юнакїв посилали сюди для навчання ремесла – виробництва бунд і сюрїв. У нових центрах виникали мїсцевї школи з виготовлення вишитих сюрїв, якї з часом набували певних локальних стильових особливостей. Таким чином, розповсюдження «цїфросюрїв» сприяло виникненню нечисленних мїсцевих декоративних стилїв та стильових рїзновидїв. Розквіт шиття сюрїв припадає на 1870-1880-тї рр.

У кїнцї XIX та на початку XX ст. принципи оздоблення сюра урїзноманїтнюються використанням бїсеру. За рахунок суворої лаконїчностї кольору, високохудожньої та енергїйної пластичностї декору, образ сюра створював радїсне сприйняття, одягнутої в нього людини^{20,21}.

Отже, сюр як один їз найдорожчих скарбїв народного одягу угорцїв, вдало поєднує у собї декоративнїсть, доцїльнїсть і красу. Адже подолати проблему в межах естетичних і функцїональних вимоґ високого мистецтва це велике досягнення. Цїкавим є те, що цю проблему змогли вирїшити не досвїдченї модельєри баґатих дворян XIX ст., а простї селяни, мудрїсть та винахїдливїсть яких дивує нас своєю простотою і естетичним смаком.

Найпоширенїшим верхнїм зимовим одяґом у незаможних селян була вовняна гуня («губа») з поперечним швом, яку виготовляли переважно їз чорного сукна, облямовували червоним вельветом, а коло шїї зав'язували на одну, двї червонї китицї. Ваґа гунї 8-10 кг.

У 30–40-х рр. XX ст. серед заможних селян краю поширився традицїйний комплект чоловїчого вбрання, що складався з пїджака, штанїв («ґалїфе») та безрукавки («лайбї»). Їого носили на свята. Пїджак (довжина – 70-80 см; ширина в плечах – 60-65 см; довжина рукавїв – 55-65 см) шили з чорної фабричної матерїї. Крїй переважної бїльшостї з них був прямоспинним, складався в основному з чотирьох пїл, по бокам вшивались клини. Пїджак мав відкидний комїр. Довгї рукави шились з двох пїл й пришивались до стану. З виворїтної сторони пїджакї пїдшивали тонкою однотонною фабричною матерїєю. На переднїх полах наявнї три, чотири прорїзні кишєнї («жеби»). Крім того, вони декорованї чорними фабричними шнурками, якї викладєнї у 10-16 петель («посомань»). За допомогою них та 5-8 гудзикїв, виґо-

товлених із чорних ниток, застібували піджак. Подібними петлями з гудзиками могли декорувати нижню частину рукава. Нижня частина задньої поли збиралась у 2-3 складки й декорувалась чорним фабричним шнурком, викладеним у вигляді стилізованих квітів²².

Штани («галіфе») (довжина – 100-110 см; ширина у талії – 44 см) шили також з чорної фабричної матерії. До низу вони звужуються. Кроїли їх з двох піл, спереду застібували на 4 гудзики та металеву пряжку. Спереду, до пояса пришивали полотняні петлі («хлястики») для протягування ремінця, а ззаду декоративні зав'язки, що кріпились за допомогою металевих пряжок. Іноді ззаду пришивали петлю для вивішування штанів на гак. Верхню частину передніх піл штанів декорували чорними фабричними шнурками, викладеними у вигляді видовжених стилізованих квіток. На штанах наявні дві прорізні кишені. В нижній частині штанів робили поздовжні розрізи (15-20 см), що застібувались на два гудзики. Бокові шви штанів декорували чорним фабричним шнурком. До нижньої частини штанів пришивали полотняні петлі для закріплення штанів на підосві²³.

Чоловіча безрукавка («лайбі») (довжина – 50-50 см; ширина в плечах – 40-45 см) прямого крою шилась з 4-х піл чорної або сірої фабричної матерії. Підкладки на таких безрукавках шили із тонкої фабричної матерії світлих тонів. Посередині спинки внизу робили розріз та пришивали поясок, що застібувався на металеву пряжку. На передніх полах робили дві, рідше чотири прорізні кишені. Безрукавки, так само як і піджаки, декорували чорними фабричними шнурками, викладеними у вигляді петель («посомань») ²⁴.

Типовим чоловічим головним убором був фетровий чорний капелюх традиційної форми. Поля таких капелюхів широкі, ковпак середній, заломлений трикутником. Капелюх декорували тканиною чи фабричною креповою стрічкою чорного, коричневого, темно-синього кольору. Взимку чоловіки носили овчині шапки. Хлопці, які готувались до служби в армії, до своєї шапки прив'язували різнокольорові стрічки. Члени сім'ї, близькі родичі, хрещені батьки, друзі та подруги – всі вони дарували стрічки, які всі разом узяті втілюють цілу систему взаємовідносин, центром яких стає майбутній солдат. Колір стрічок можна було вибирати вільно. Якщо в сім'ї хлопця у недалекому минулому була жалоба, то стрічки могли бути лише чорного, темно-синього кольору. Угорські селяни взагалі недолюблювали жовтий колір. Жовтою стрічкою дарувальник відкрито показував, що не симпатизує хлопцеві.

Серед угорців краю побутовували й чоловічі літні солом'яні шапки з широкими полями.

Отже, напротязі XIX – першої половини XX ст. у чоловічому

вбраннї угорцїв вїдбувались змїни пов'язанї з появою нових форм одягу («цїфрасюр»; чоловїчий костюм трїйка: пїджак, штани («ґалїфе»), безрукавка («лайбї») та їн.). Сюр – давнїй тип верхнього одягу угорцїв Закарпаття, що має спїльнї риси їз сусїднїми лемкївськими чугами, гуцульськими ї буковїнськими мантани. У межах цього виду одягу бїльшою мїрою, нїж в їнших, поєднались риси чисто побутового призначення ї високохудожнього оздоблення вишивкою ї аплїкацією. Оздоблення сюрїв позначено рїзностильовими захїдноєвропейськими впливами у поєднаннї їз традиційним народним угорським мистецтвом ї семантикою слов'яномовних народїв. У традиційному костюмї угорцїв Закарпаття вишивка вїдїграє швидше допомїжну, нїж домінантну роль, створюючи композиційну врівноваженїсть мїж оздобленням ї формою. Упродовж XVIII – першої половини XX ст. у костюмї угорцїв Закарпаття не спостерїгалос'я рїзких змїн у оздобленнї вишивкою. Вишивка верхнього одягу суттєво вїдрїзнялась вїд вишивки їнших складових одягового комплексу. Вишивка сорочки, крїм художньо-естетичного, визначала особливостї соціального ї вїкового статусу її власниці кольором ї технїкою виконання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Малець О.О.* Етнополїтичнї та етнокультурнї процеси на Закарпаттї 40-80-тї рр. XX ст. Ужгород, 2004. С. 121.
2. *Гроздова И.Н.* Этническая специфика венгров Закарпатья // Карпатский сборник. М., 1972. С. 95.
3. *Дерке М.Ж.* Назви одягу в угорських говорах Закарпаття: автореф. дис. канд. фїлол. наук: спец. 10.02.09. Ужгород: Ужгород. нац. ун-т, 2002. С. 137.
4. *Симоненко И.Ф.* Быт населения Закарпатской области (По материалам экспедиций 1945–1947 гг.) / И.Ф. Симоненко // Советская этнография. 1948. № 1. С. 76.
5. *Полянська О.В.* Оздоблення народного одягу угорцїв та румун Закарпатської області // Архїв Закарпатського музею народної архїтектури та побуту. С. 6.
6. *Хоффер Т., Фел Е.* Народное искусство венгров. Будапешт: Корвина, 1975. С. 23.
7. *Полянська О.В.* Вказана праця. С. 7.
8. *Тиводар М.П.* Життя ї науковї пошуки Федора Потушняка. Ужгород: Гражда, 2005. С. 251.
9. *Коприва А.Т.* Угорська вишивка Закарпаття XIX – першої чвертї XX ст. (художньо-функціональнї та стилїстичнї особливостї): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства: спец. 17.00.06 – «Декоративне ї прикладне мистецтво». Львїв: Львївська національна академїя мистецтв, 2005. С. 9.

10. Краевое искусство Венгрии. Будапешт, 1971. С. 78.
11. *Маслова Г.С.* Народная одежда русских, украинцев, белорусов в XIX – начале XX вв. // Восточнославянский этнографический сборник. М., 1956. С. 594.
12. *Полянська О.В.* Вказана праця. С. 8.
13. *Головацкий Я.Ф.* О народной одежде и убранстве русинов в Галичине и Северо-Восточной Венгрии. СПб., 1868. С. 12.
14. *Полянська О.В.* Вказана праця. С. 9.
15. Там само. С. 10.
16. *Коприва А.* Угорська вишивка на території Закарпаття // Народна творчістьта етнографія. 2003. № 1-2. С. 88.
17. Там само.
18. *Коприва А.Т.* Угорська вишивка Закарпаття XIX – першої чверті XX ст. (художньо-функціональні та стилістичні особливості)... С. 12.
19. *A Magyarorsag neprajza.* Budapest: Kiralyi Magyar egyetemi nyomda, 1942. С. 234.
20. *Коприва А.Т.* Угорська вишивка Закарпаття XIX – першої чверті XX ст. (художньо-функціональні та стилістичні особливості)... С. 12.
21. *A Magyarorsag neprajza...* С. 234-236.
22. Фонди Закарпатського музею народної архітектури та побуту, інвентарний номер (далі ФЗМНАП ІН): Е 14652/434.
23. ФЗМНАП ІН: Е 14650/432.
24. ФЗМНАП ІН: Е 14651/433.

Журнал консервативной мысли

«Золотой Лев»:

www.zlev.ru